

۱۴۱۶ پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

سرشناسه:	احمدیان دلاویز، حسن، ۱۳۵۹ -
عنوان و نام پدیدآور:	تعامل علمی و فرهنگی علمای شیعه و سنی از قرن ۴ تا ۱۴ ه.ق / حسن احمدیان دلاویز، محمدرضا ضیایی، علی جدیدبناب.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری:	۴۰۸ ص
مرجع تولید:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۴۰۳-۴
وضعیت فهرست نویسی:	فیبیا
یادداشت:	کتابنامه.
یادداشت:	چاپ دوم: ۱۳۹۸ (فیبا).
یادداشت:	چاپ سوم: ۱۳۹۸ (فیبا).
موضوع:	مجتهدان و علما -- سرگذشت نامه: 'Ulama -- Biography'
موضوع:	شیعه و اهل سنت: -- Relations -- Sunnites -- Shi'ah
موضوع:	فقیهان شیعه -- سرگذشتنامه: *Biography -- Faqihs, Shiite
موضوع:	فقیهان اهل سنت -- سرگذشتنامه: *Biography -- Faqihs, Sunnites
موضوع:	وحدت اسلامی: -- Unity -- Islam
شناسه افزوده:	ضیایی، محمدرضا، ۱۳۵۹ -
شناسه افزوده:	جدید بناب، علی، ۱۳۴۹ -
شناسه افزوده:	جامعه المصطفی ﷺ العالمية، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده بندی کنگره:	۷۱۳۷۳ ت ۳ الف / BP۱۵۳۱/۱
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۹۹۶
شماره کتابشناسی ملی:	۵۳۰۴۱۳۳

BP۱۰۷۶

تمام حقوق برای ناشر محفوظ است

تعامل علمی و فرهنگی علمای شیعه و سنی از قرن ۴ تا ۱۴ ه.ق

مؤلفان: علی جدیدبناب، حسن احمدیان دلاویز و محمدرضا ضیایی

چاپ سوم: ۱۳۹۸ ش / ۱۴۳۱ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۶۷۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰ نسخه

مراکز پخش

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجنتیه)، نبش کوچه ۱۸؛

تلفن: ۰۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵ / (۱۰۵ داخلی) +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴

◀ ایران، قم، بلوار محمدامین، سه راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵. ۳۲۱۳۳۱۰۶

pub_almustafa

http://buy-pub.miu.ac.ir

miup@pub.miu.ac.ir

با تشکر از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

- مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: علی عبادی فرد
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله بزدانی
- صفحه‌آرایی: محمدباقر شکری

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

- هرگونه نسخه برداری اعم از کپی برداری و بازنویسی و انتشار، اسکن، ذخیره کامپیوتری، ترجمه به زبان‌های دیگر و ساخت فایل صوتی کتاب، بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع، شرعاً حرام و از طریق مراجع قانونی، قابل پیگیری است.

تعامل علمی و فرهنگی علمای شیعه و سنی از قرن ۴ تا ۱۴ ه.ق

علی جدیدبناب
حسن احمدیان دلاویز
محمد رضا ضیایی

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش برانگیز می‌نماید. از این رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد. بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعة المصطفی علیه السلام العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

پیش‌گفتار

پژوهش در زمینه تعامل علمای شیعه و سنی، پیشینه‌ای به درازای عمر مذاهب اسلامی دارد. نظر به سیره و سنت علمای اهل تعامل در جهان اسلام، شناخت شیوه‌های تعامل اندیشمندان شیعه و سنی در عرصه‌های مختلف در قالب پژوهش‌های تاریخی با رویکرد ارائه راهکارهای مناسب برای ایجاد وحدت و تقریب بین مذاهب، مورد توجه کاوشگران تاریخ اسلامی قرار گرفته است.

در پرتو پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران و جامه عمل پوشاندن به منویات امام خمینی علیه السلام و رهبری معظم انقلاب، عرصه‌ای شگرف برای شناخت اسلام واقعی به جهان بشریت و زمینه‌ای برای تعامل شیعه جعفری با دیگر مذاهب اسلامی فراهم شد. نهادهای علمی و تحقیقاتی، از جمله جامعه المصطفی علیه السلام العالمیه، تمام تلاش و همت خود را در جهت استفاده از این ظرفیت عظیم به کار گرفته و زمینه‌های لازم برای گسترش و معرفی تعامل علمای شیعه و سنی در سطح بین‌الملل و جهان اسلام را فراهم ساخته است.

گروه تاریخ و سیره پژوهش‌شکده علوم اسلامی پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی علیه السلام، در این راستا و با در نظر گرفتن انواع و شیوه‌های تعامل، طرحی را با عنوان «تعامل علمای شیعه و اهل سنت از قرن چهارم تا چهاردهم هجری قمری» در دستور کار قرار داد تا بر اساس آن، پژوهشی در متون تاریخی و رجالی انجام گیرد و با استناد به این متون، که از منابع معتبر و اصیل اسلامی‌اند، تعامل علما در این بازه زمانی مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد.

اثر حاضر که فضیلتی ارجمند و پژوهشگران همکار گروه تاریخ و سیره حجج الاسلام

والمسلمین آقایان: حسن احمدیان دلاویز، محمدرضا ضیایی و علی جدیدبناب آن را به انجام رسانده‌اند، در صدد نمایش تصویری روشن از تعامل علمای شیعه و سنی در دوره مورد نظر است. ایشان ضمن بررسی اجمالی مبانی تعامل از منظر قرآن و سنت و شناسایی شخصیت‌های برجسته همگرا در این اعصار، نمادهای تعامل علمی و فرهنگی را مورد واکاوی دقیق قرار داده‌اند.

پژوهشکده علوم اسلامی، ضمن تقدیر از تلاش ایشان در تدوین این اثر، برای معرفی و شناساندن شخصیت‌های تعاملگر و عملکرد آنان، در سطح بین‌الملل و آشنایی فرهیختگان و دانش‌پژوهان عرصه تاریخ اسلام، از عنایت ریاست محترم پژوهشگاه المصطفی ﷺ: حجت الاسلام والمسلمین دکتر حسین متقی، ریاست محترم پژوهشکده علوم اسلامی: حجت الاسلام والمسلمین دکتر عزالدین رضانژاد، مدیر محترم گروه تاریخ و سیره: حجت الاسلام والمسلمین دکتر حسین عبدالمحمدی و ارزیاب علمی اثر: حجت الاسلام والمسلمین دکتر رسول رضوی و همچنین از همکاری بخش‌های مختلف جامعه المصطفی ﷺ که امکان چاپ و نشر این پژوهش را در قالب کتاب فراهم آورده‌اند، تشکر و قدردانی می‌کند.

پژوهشکده علوم اسلامی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

فهرست

۲۳.....	مقدمه
۲۷.....	کلیات تحقیق (طرح تحقیق)
۳۵.....	۱. معناشناسی، انواع و مبانی تعامل
۳۵.....	معناشناسی تعامل فرهنگی علمای شیعه و سنی
۳۶.....	۱. تعامل
۳۷.....	۲. فرهنگ
۳۹.....	۳. علمای شیعه و سنی
۳۹.....	انواع تعامل
۴۱.....	۱. مبانی تعامل از دیدگاه قرآن و سنت
۴۲.....	الف) مبانی تعامل از نگاه قرآن
۴۳.....	یکم: عقیده به توحید
۴۴.....	دوم: اطاعت و پیروی از رسول خدا ﷺ در مقام اسوه و الگو
۴۵.....	سوم: اخوت دینی
۴۶.....	چهارم: رعایت ظواهر اسلام
۴۶.....	پنجم: مدارا و آسان‌گیری
۴۸.....	ششم: اصول مشترک
۴۹.....	ب) مبانی تعامل از دیدگاه سنت پیامبر ﷺ
۵۰.....	یکم: اخوت ایمانی
۵۰.....	دوم: پذیرش وحدت در آفرینش
۵۱.....	۲. مبانی و پایه‌های تعامل در سنت اهل بیت علیهم‌السلام
۵۱.....	الف) حفظ و حراست از دین
۵۳.....	ب) تقویت دولت اسلامی

- ج) وحدت امت اسلامی ۵۴
۳. شیوه‌های رفتاری اهل بیت علیهم‌السلام با علمای غیر شیعه ۵۸
- الف) احترام و بزرگداشت علما ۵۸
- ب) بحث آزاد و مباحثه علمی ۵۸
- ج) مناظره و انتقاد سازنده ۵۹
۴. پیشینه و مصداق‌های تعامل در سیره عملی معصومین علیهم‌السلام ۵۹
- الف) تعامل حضرات معصومین علیهم‌السلام با پیروان سایر ادیان ۶۴
- ب) تعامل حضرت علی علیه‌السلام با حاکمان ۶۶
- یکم: تعامل در امور قضایی ۶۶
- دوم: تعامل در امور دفاعی و جنگی ۶۸
- ج) تعامل ائمه علیهم‌السلام با عالمان اهل سنت ۶۸
- یکم: تعامل امام حسین علیه‌السلام با نافع بن ازرق ۶۹
- دوم: تعامل امام صادق علیه‌السلام با علمای اهل سنت ۷۰
- سوم: تعامل امام رضا علیه‌السلام با دانشمندان دیگر ادیان و مذاهب ۷۵
- تلاش اندیشمندان اسلامی در ایجاد وحدت و تعامل ۷۷
- خاتمه و جمع‌بندی ۸۵
۲. معرفی علمای برجسته اهل تعامل شیعه و سنی ۸۷
- علمای برجسته اهل تعامل شیعه ۸۷
۱. شیخ مفید (۳۳۶ ق - ۴۱۳ ق) ۸۷
۲. سید مرتضی (۳۳۵ - ۴۳۶ ق) ۸۸
۳. سید رضی (۳۵۹ - ۴۰۶ ق) ۹۰
۴. شیخ طوسی (۳۸۵ - ۴۶۰ ق) ۹۲
۵. ابن شهر آشوب (۴۸۸ - ۵۸۸ ق) ۹۳
۶. خواجه نصیرالدین طوسی (۵۹۷ - ۶۷۲ ق) ۹۵
۷. علامه حلی (۶۴۷ - ۷۲۶ ق) ۹۶
۸. احمد بن فهد حلی (۷۵۷ - ۸۴۱ ق) ۹۷
۹. شهید ثانی (۹۱۱ - ۹۵۵ یا ۹۶۵ ق) ۹۸
۱۰. قاضی سیدنورالله شوشتری (۹۵۶ - ۱۰۱۹ ق) ۱۰۲
۱۱. سید جمال‌الدین (۱۲۵۴ - ۱۳۱۴ ق) ۱۰۳
۱۲. علامه شرف‌الدین (۱۲۹۰ - ۱۳۷۷ ق) ۱۰۵

- ۱۰۶..... آیت‌الله‌العظمی بروجردی (۱۲۵۴- ۱۳۴۰ش / ۱۲۹۲- ۱۳۷۸ق).....
- ۱۰۸..... کاشف الغطا (۱۲۹۴- ۱۳۷۳ق).....
- ۱۰۹..... امام موسی صدر (۱۳۷۰ش).....
- ۱۱۱..... علمای برجسته اهل تعامل سنی.....
- ۱۱۱..... ۱. احمد بن شعیب نسائی شافعی (۲۱۵- ۳۰۳ق).....
- ۱۱۲..... ۲. قاضی عبدالجبار معتزلی (۳۲۰- ۴۱۵ق).....
- ۱۱۳..... ۳. خطیب خوارزمی (۴۸۴- ۵۶۸ق).....
- ۱۱۵..... ۴. نجم‌الدین کاتبی قزوینی (۶۰۰- ۶۷۵ق).....
- ۱۱۶..... ۵. ابن فوطی (۶۴۲- ۷۲۳ق).....
- ۱۱۸..... ۶. مقریزی شافعی (۷۶۶- ۸۴۵ق).....
- ۱۲۱..... ۷. شمس‌الدین محمد بن طولون حنفی (۸۸۰- ۹۵۳ق).....
- ۱۲۳..... ۸. عبدالرحمان کواکبی (۱۲۷۱- ۱۳۲۰ق).....
- ۱۲۵..... ۹. شیخ محمد عبده (۱۲۶۶- ۱۳۲۳ق).....
- ۱۲۶..... ۱۰. شیخ محمد بخیت (۱۲۷۱- ۱۳۵۴ق).....
- ۱۲۷..... ۱۱. سید قطب (۱۹۰۶- ۱۹۶۶م / ۱۳۲۸- ۱۳۸۸ق).....
- ۱۲۸..... ۱۲. شیخ محمود شلتوت (۱۳۱۰- ۱۳۸۰ق).....
- ۱۲۹..... خاتمه و جمع‌بندی.....
- ۱۳۱..... ۳. نمادهای تعامل علمی علمای شیعه و سنی.....
- ۱۳۱..... تدریس و تدریس (استاد و شاگردی).....
- ۱۳۱..... ۱. شیخ مفید.....
- ۱۳۲..... ۲. ابوعلی فارسی.....
- ۱۳۳..... ۳. سید رضی.....
- ۱۳۳..... ۴. ابوالفتح کراچکی.....
- ۱۳۴..... ۵. شیخ طوسی.....
- ۱۳۵..... ۶. ابن شهر آشوب.....
- ۱۳۵..... ۷. امین‌الدین طبرسی.....
- ۱۳۶..... ۸. علی بن عیسی اربلی.....
- ۱۳۶..... ۹. خواجه نصیرالدین طوسی.....
- ۱۳۶..... ۱۰. سید عبدالکریم بن طاووس.....
- ۱۳۷..... ۱۱. علامه حلی.....

۱۳۷. شهید اول ۱۳۷
۱۳۸. نجم‌الدین کاتبی قزوینی (سنی) ۱۳۸
۱۳۹. قطب‌الدین شیرازی (سنی) ۱۳۹
۱۳۹. ابن فوطی (سنی) ۱۳۹
۱۳۹. تعامل علمی قاضی عبدالجبار معتزلی و شیخ مفید ۱۳۹
۱۴۰. یحیی بن بطریق ۱۴۰
۱۴۰. صدرالدین بن حمویه جوینی ۱۴۰
۱۴۱. قطب‌الدین رازی ۱۴۱
۱۴۲. ابوالفتح حسینی ۱۴۲
۱۴۲. واعظ غزنوی و شاگردان اهل سنت ۱۴۲
۱۴۲. حضور شهید ثانی در دروس مختلف علمای اهل سنت ۱۴۲
- الف) عالم شافعی، شیخ شهاب احمد رملی ۱۴۴
- ب) عالم سنی حنبلی، شهاب‌الدین بن نجار ۱۴۴
- ج) عالم سنی، شیخ ابوالحسن بکری ۱۴۴
- د) عالم سنی مالکی، شیخ زین‌الدین حرّی مالکی ۱۴۵
- ه) عالم سنی مالکی، شیخ محقق ناصرالدین لقانی مالکی ۱۴۵
- و) یادگیری قرائت مختلف قرآن از عالم سنی شافعی، شیخ ناصرالدین طبلاوی ۱۴۵
- ز) فراگیری قرائت قراء سبعة، از محضر شیخ شمس‌الدین محمد بن ابی‌النحاس ۱۴۶
- ح) یادگیری پاره‌ای از فنون از عالم سنی، عبدالحمید سمهودی ۱۴۶
- ط) فراگیری حساب و جبر و مقابله و شرح وسیله، از عالم شافعی ۱۴۶
۲۳. تدرس محمد بن علی حرفوشی، نزد عالم سنی ۱۴۶
۲۴. تدرس شیخ کاظم دجیلی، نزد آلوسی ۱۴۷
۲۵. تدرس فیض محمد کاتب هزاره، نزد اسحاق زائی ۱۴۷
۲۶. تدرس استرآبادی، نزد دو عالم سنی ۱۴۸
۲۷. شمس‌الدین کیشی ۱۴۸
۲۸. تدرس شیخ محمد حمیدی، نزد علی نسفی ۱۴۸
۲۹. تدرس شیخ یوسف حنفی، نزد حرفوشی عاملی ۱۴۹
۳۰. تدرس ابن حمزه حنفی، نزد حرفوشی ۱۴۹
۳۱. غیاث‌الدین دشتکی ۱۴۹
- اجازه‌نامه‌ها و استجازه‌ها (مشایخ شیعه و سنی) ۱۵۰
- اجازه‌نامه‌های عالمان شیعه به علمای اهل سنت و بالعکس ۱۵۱

۱. اجازة به ابن شهر آشوب ۱۵۱
۲. اجازة اربلی به تعدادی از علمای عامه ۱۵۱
۳. اجازة نامه علامه حلی به شمس الدین محمد بن احمد الکشی ۱۵۲
۴. اجازة نامه علامه حلی به نجم الدین علی بن عمر کاتبی قزوینی ۱۵۲
۵. اجازة نامه علامه حلی به فاروقی واسطی ۱۵۲
۶. اجازة نامه علامه حلی به عالم سنی، شیخ تقی الدین عبدالله بن جعفر بن علی بن الصباغ کوفی ۱۵۳
۷. اجازة به صدرالدین بن حمویه جوینی ۱۵۳
۸. اجازة به ابن فوطی ۱۵۳
۹. اجازة نامه محمد بن محمد بن احمد حمیدی ۱۵۳
۱۰. اجازة قرشی مکی به تقی الدین فارسی ۱۵۴
۱۱. اجازة صاغانی به ابن طاووس ۱۵۴
۱۲. اجازة به زین الدین تحاریری طاووسی ۱۵۴
۱۳. اجازة نسفی به علامه حلی ۱۵۵
۱۴. اجازة به شهید اول ۱۵۵
۱۵. اجازات شهید ثانی از علمای اهل سنت ۱۵۶
۱۶. اجازات محقق کرکی از علمای اهل سنت ۱۵۷
۱۷. اجازة نامه های حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی از علمای اهل سنت ۱۵۸
- الف) اجازة نامه های آیت الله العظمی مرعشی نجفی از عالمان حنفی ۱۶۰
- ب) اجازة مرحوم مرعشی از عالمان شافعی ۱۶۱
- ج) اجازة مرحوم مرعشی از عالمان مالکی مذهب ۱۶۲
- د) اجازة مرحوم مرعشی نجفی از عالمان حنبلی ۱۶۳
۱۸. اجازة طرفینی آیت الله مرعشی با عالمان اهل سنت ۱۶۳
- الف) اجازة مرحوم نجفی و شیخ احمد ۱۶۴
- ب) اجازة مرحوم مرعشی و شیخ عبدالله ۱۶۴
- ج) اجازة مرحوم مرعشی و شیخ محمد سلیم جندی ۱۶۴
۱۹. ابو عبدالله بن نصر الله الزنجانی ۱۶۷
۲۰. نور الدین علی موسوی عاملی ۱۶۷
- مناظره ۱۶۷
۱. مناظرات شیخ مفید ۱۶۹
- الف) مناظره شیخ مفید با فاضل کتبی ۱۷۲
- ب) مناظره شیخ مفید با فقیه سنی ۱۷۳

- ج) مناظره شیخ مفید با قاضی عبدالجبار (سنی) ۱۷۳
۲. مناظره ابن داعی با جُعل ۱۷۵
۳. مناظره تاج‌الدین تبریزی شافعی با علامه حلی ۱۷۶
۴. مناظره علامه حلی با مخالفان، در حضور سلطان محمد خدابنده ۱۷۶
۵. مناظرات سید بن طاووس ۱۷۹
- الف) مناظره سید بن طاووس با عالم سنی ۱۷۹
- ب) مناظره ابن طاووس با عالم حنبلی ۱۷۹
۶. مناظرات کراچکی با علمای اهل سنت ۱۸۰
۷. مناظره سید حسین بن علی علوی با عالمان اهل سنت ۱۸۰
۸. مناظره قاضی عضد ایچی با عالم شیعی ۱۸۱
۹. مناظره و گفت‌وگو با ارباب مذاهب توسط احمد بن فهد حلی ۱۸۱
۱۰. مناظره ابن ابی‌جمهور ۱۸۱
۱۱. مناظره مرحوم شیخ حسین بن عبدالصمد عاملی (پدر شیخ بهایی) با یکی از علمای اهل سنت ... ۱۸۲
۱۲. مناظرات و مباحثات علمی شهید ثانی با عالمان سنی ۱۸۳
- الف) مناظره با شیخ محی‌الدین عبدالقادر بن ابی‌الخیر غزی ۱۸۳
- ب) مذاکره با قاضی عسکر روم محمد بن قطب‌الدین بن محمد قاضی‌زاده رومی ۱۸۴
۱۳. مناظره قاضی سید نورالله شوشتری ۱۸۴
۱۴. مناظره شیخ سلیمان بحرانی با برخی عالمان اهل سنت درباره حکم فتح باب اجتهاد ۱۸۴
۱۵. مناظره فندرسکی با سلطان هند و بعضی علمای اهل سنت ۱۸۵
۱۶. مناظره آیت‌الله حکیم با علمای الازهر ۱۸۵
۱۷. مناظره سید مصطفی مرتضی عاملی با عالمان اهل سنت ۱۸۵
۱۸. مناظرات مرحوم آیت‌الله‌العظمی حاج سید عبدالله طاهری شیرازی با علمای اهل سنت در مکه و مدینه ۱۸۶
۱۹. مناظره‌های سلطان‌الواعظین شیرازی ۱۸۷
۲۰. مناظره سید احمد فالی با استاد جمال ۱۸۸
۲۱. مناظره سید محمد جواد مهری با عالمان اهل سنت ۱۸۹
۲۲. مناظره شیخ محمد حسین کاظمی با شیخ محمود شکری ۱۹۰
۲۳. مناظره کاشف‌الغطا با احمد امین ۱۹۱
۲۴. مناظره سید عبدالکریم با عالمان و طلاب جامعه مدینه ۱۹۱
- سفر به حوزه‌های علمی شیعه و سنی ۱۹۲
- سفرهای تعاملی شهید ثانی به مناطق سنی‌نشین ۱۹۲
- الف) مسافرت مصر ۱۹۳

ب) مسافرت حجاز.....	۱۹۳
ج) سفر به بیت المقدس.....	۱۹۳
د) سفر به روم (عثمانی سابق و ترکیه کنونی).....	۱۹۴
ه) سفر به بعلبک.....	۱۹۵
و) بازگشت پایانی به وطن.....	۱۹۵
استنساخ (نسخه برداری).....	۱۹۶
۱. استنساخ کتب اهل سنت.....	۱۹۷
الف) استنساخ الكتاب.....	۱۹۷
ب) استنساخ المفصل في صناعة الإعراب.....	۱۹۸
ج) استنساخ علامه حلی از کتاب اعتقادی اهل سنت در یک شب.....	۱۹۸
د) استنساخ اثبات المعاد الجسماني.....	۱۹۹
ه) استنساخ علامه امینی از کتب اهل سنت.....	۱۹۹
یکم: استنساخ علامه امینی از کتاب شیخ فاضل ابوالخیر.....	۲۰۰
دوم: استنساخ علامه امینی از کتاب علامه مغلطای.....	۲۰۰
سوم) استنساخ از کتاب های میرزا محمد بدخشی.....	۲۰۰
۲. استنساخ کتب شیعه توسط علمای اهل سنت.....	۲۰۱
الف) استنساخ ایضاح المقاصد لفوائد الفوائد.....	۲۰۱
ب) استنساخ رساله ای در علم مثلث.....	۲۰۱
ج) استنساخ ایضاح الفوائد.....	۲۰۲
د) استنساخ اصول اقلیدس.....	۲۰۲
خلاصه نویسی.....	۲۰۲
۱. موجز القانون.....	۲۰۳
۲. اشارات و تنبیهات.....	۲۰۳
۳. محصل الافکار المتقدمین و المتأخرین من العلماء و المتکلمین.....	۲۰۴
۴. تفسیر کشاف.....	۲۰۴
۵. الاستیعاب.....	۲۰۴
۶. الخصائص.....	۲۰۵
۷. المستصفی.....	۲۰۵
۸. شفای بوعلی.....	۲۰۶
۹. تلخیص مقالة الاولى من القیاس.....	۲۰۶
۱۰. الايضاح.....	۲۰۶

۱۱. الاغانی ۲۰۶
۱۲. نوادر المعلمین ۲۰۷
۱۳. نزهة الألباء في طبقات الأدباء ۲۰۷
۱۴. المعارف ۲۰۷
۱۵. التكملة في النحو ۲۰۸
۱۶. الأشباه و النظائر ۲۰۸
۱۷. تلخیص کتاب احیاء العلوم ۲۰۸
۱۸. ربیع الأبرار و نصوص الأخبار ۲۰۹
۱۹. المقامات ۲۰۹
- نامه نگاری ۲۰۹
۱. نامه نگاری بیرونی و ابن سینا ۲۱۰
۲. نامه نگاری بوعلی و ابوسعید ابوالخیر ۲۱۰
۳. نامه نگاری کاتبی قزوینی و علامه حلی ۲۱۱
۴. نامه نگاری علامه حلی و قاضی بیضاوی ۲۱۱
۵. مکاتبه خواجه نصیرالدین طوسی با علمای اهل سنت ۲۱۱
۶. نامه نگاری علامه شرف الدین با علمای اهل سنت ۲۱۵
۷. نامه نگاری خاتون آبادی با علمای اهل سنت هند ۲۱۶
۸. نامه نگاری شاه جهانی شیرازی با علمای اهل سنت ۲۱۷
۹. نامه میرداماد به علمای بغداد ۲۱۸
۱۰. نامه عبدالمجید سلیم به دارالتقرب ۲۱۸
۱۱. نامه عبدالمجید سلیم به آیت الله العظمی بروجردی ۲۱۹
۱۲. نامه آیت الله العظمی بروجردی به شیخ سلیم ۲۲۰
۱۳. نامه دیگر عبدالمجید سلیم به آیت الله العظمی بروجردی ۲۲۱
۱۴. نامه دفتر رئیس دانشگاه الازهر به آیت الله العظمی بروجردی ۲۲۱
۱۵. پاسخ آیت الله بروجردی به نامه شیخ عبدالمجید سلیم ۲۲۲
۱۶. نامه رئیس دانشگاه الازهر شیخ محمد شلتوت به آیت الله العظمی بروجردی ۲۲۲
۱۷. نامه آیت الله بروجردی به سفیر سعودی ۲۲۳
۱۸. نامه شیخ محمد کرمی از قم به دارالتقرب مصر ۲۲۳
۱۹. نامه شیخ عبدالحسین رشتی به دارالتقرب ۲۲۴
۲۰. نامه سرگشاده شیخ محمد تقی قمی به شیخ محمد متولی الشعراوی ۲۲۴
۲۱. نامه شیخ شلتوت به علامه قمی ۲۲۵

۲۲۶. نامه شیخ محمد شلتوت - شیخ الازهر - به آیت الله العظمی سید محسن حکیم.....
۲۲۷. نامه آیت الله میلانی به شیخ شلتوت.....
۲۲۹. نامه واعظزاده خراسانی به دکتر طنطاوی، شیخ جامع الازهر.....
۲۲۹. نامه جوابیه «شیخ الازهر» به دبیر کل مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی:.....
۲۳۰. نامه عبدالحلیم محمود شیخ الازهر به حسن سعید.....
۲۳۱. نامه دکتر محمد فحام به شیخ حسن سعید.....
۲۳۲. مکاتبه عالم اهل سنت بغداد و عالم شیعی اصفهان درباره قادیانگیری.....
۲۳۵. نامه سردبیر مجله رساله الاسلام به علامه شرف الدین.....
۳۰. نامه علامه شرف الدین به دار التقرب مصر.....
۳۱. نامه شیخ اسماعیل نجفی به دارالتقرب.....
۳۲. نامه سید صدرالدین صدر به دارالتقرب.....
۳۳. نامه آیت الله خوانساری به دار التقرب.....
۳۴. نامه شیخ بزرگ شلتوت به حاج میرزا خلیل کمره ای.....
- ۲۳۹ شرح نویسی.....
۱. شرح نویسی عالمان اهل سنت بر آثار علمای شیعه.....
- ۲۳۹ الف) الايضاح.....
- ۲۴۰ ب) قانون ابن سینا.....
- ۲۴۱ ج) الهیات شفاء.....
- ۲۴۱ د) الاشارات و التنبيهات.....
- ۲۴۳ ه) عیون الحکمة.....
- ۲۴۳ و) ارجوزه ابن سینا.....
- ۲۴۳ ز) الهدایة.....
- ۲۴۴ ح) نهج البلاغه.....
- ۲۴۴ ط) الذریعة في اصول الشریعة.....
- ۲۴۵ ی) فصوص الحکم.....
- ۲۴۵ ک) التلویحات اللوحیة و العرشیة.....
- ۲۴۶ ل) حکمة الاشراق.....
- ۲۴۶ م) تجرید الاعتقاد (تجرید العقاید).....
- ۲۴۷ ن) التذکرة في الهيئة (التذکرة النصیریة).....
- ۲۴۷ س) رساله نفس الامر.....
- ۲۴۸ ع) النجاة.....

- ٢٤٨ (ف) رساله فعلت فلاتلم.....
- ٢٤٩..... (ص) رسالة الامامة
- ٢٤٩..... (ق) شرح المجسطي
- ٢٤٩..... (ر) بيست باب
- ٢٥٠..... (ش) خلاصة الحساب
- ٢٥٠..... (ت) دستورالعمل و تصحيح جدول
- ٢٥١..... ٢. شرح نويسي عالمان شيعة بر آثار علمای اهل سنت
- ٢٥١..... (الف) اللمع في العربية
- ٢٥١..... (ب) منازل السائرين
- ٢٥٢..... (ج) العوامل المائة يا مائة عامل
- ٢٥٢..... (د) شهاب الأخبار
- ٢٥٢..... (هـ) الكشف
- ٢٥٣..... (و) فصول ايلقى
- ٢٥٣..... (ز) شذور الذهب في صناعة الكيمياء
- ٢٥٣..... (ح) هداية الحكمة
- ٢٥٤..... (ط) حكمة العين
- ٢٥٤..... (ي) مفتاح العلوم
- ٢٥٥..... (ك) قصيده التائيه
- ٢٥٥..... (ل) الشمسية
- ٢٥٥..... (م) مختصر ابن حاجب
- ٢٥٦..... (ن) الكافية و الشافية
- ٢٥٦..... (س) تنزيل الافكار في تعديل الاسرار
- ٢٥٧..... (ع) مطالع الانوار
- ٢٥٧..... (ف) طوابع الانوار
- ٢٥٧..... (ص) آداب البحث و المناظرة
- ٢٥٨..... (ق) الفوائد الخراسانية في شرح الفرائض السراجية
- ٢٥٨..... (ر) آداب البحث و المناظرة
- ٢٥٨..... (ش) حرز الاماني و وجه التهاني
- ٢٥٩..... (ت) احياء العلوم
- ٢٦٠..... (ث) القواعد البهائية في القواعد الحسابية
- ٢٦٠..... (خ) الفيه ابن مالك

- ذ) السبع العلویات ۲۶۱
- ض) تهذیب المنطق و الکلام ۲۶۱
- یکم: شرح ملا عبدالله ۲۶۲
- دوم: شرح جلال الدین دوانی ۲۶۲
- ظ) درة المنطق ۲۶۲
- غ) الفرائض السراجیه ۲۶۳
- حاشیه نویسی ۲۶۳
- الف) تفاوت حاشیه نویسی با شرح نویسی ۲۶۴
- ب) انواع حاشیه نویسی ۲۶۶
- ج) حاشیه نویسی عالمان اهل سنت بر آثار عالمان شیعه ۲۶۷
۱. مطالع الانوار ۲۶۷
۲. اشارات و تنبیهات ۲۶۷
۳. الذریعة فی اصول الشریعة ۲۶۸
۴. حاشیه تفتازانی بر شرح قطب رازی ۲۶۸
۵. التحفة المرضیة ۲۶۸
۶. تعلیقه بر اصطلاحات الصوفیه ۲۶۸
۷. تعلیقه بر حاشیه سیالکوتی ۲۶۹
- د) حاشیه نویسی عالمان شیعه بر آثار عالمان اهل سنت ۲۶۹
۱. حاشیه بر حکمة العین ۲۶۹
۲. حاشیه بر شرح قدیم التجرید ۲۷۰
۳. حاشیه بر انوار التنزیل و اسرار التأویل ۲۷۱
- یکم: حاشیه قاضی سید نور الله شوشتری بر تفسیر بیضاوی ۲۷۲
- دوم: حاشیه صاحب الجروح بر تفسیر بیضاوی ۲۷۲
- سوم: حاشیه شیخ بهایی ۲۷۲
- چهارم: حاشیه سلطان العلما ۲۷۲
- پنجم: حاشیه خلخالی ۲۷۳
- ششم: حاشیه کرکی ۲۷۳
- هفتم: حاشیه شاه محمد طاهر دکنی ۲۷۴
۴. حاشیه بر شرح جدید تجرید الاعتقاد ۲۷۴
- یکم: حاشیه اردبیلی بر شرح تجرید قوشجی ۲۷۵
- دوم: حاشیه کمال الدین اردبیلی بر شرح قوشجی ۲۷۶

- ۲۷۷..... سوم: حاشیه خفزی بر شرح قوشجی
- ۲۷۸..... چهارم: حاشیه دوانی بر شرح قوشجی
- ۲۸۰..... پنجم: حاشیه خوانساری (۱۰۱۶- ۱۰۹۹ق).....
- ۲۸۰..... ششم: حاشیه بسطامی بر شرح قوشجی
- ۲۸۱..... ۵. حاشیه بر شرح المواقف.....
- ۲۸۲..... یکم: حاشیه قاضی نورالله شوشتری.....
- ۲۸۲..... دوم: حاشیه ملاکمال اردبیلی.....
- ۲۸۲..... سوم: حاشیه ملاحکیم.....
- ۲۸۲..... چهارم: حاشیه فاضل هندی.....
- ۲۸۳..... ۶. حاشیه بر حاشیه شرح شمسیه.....
- ۲۸۳..... ۷. حاشیه بر شرح عقائد عضدیه.....
- ۲۸۴..... ۸. حاشیه بر شرح مختصر.....
- ۲۸۴..... یکم: حاشیه محقق اردبیلی بر شرح مختصر عضدی.....
- ۲۸۴..... دوم: حاشیه آقاجمال خوانساری بر شرح مختصر عضدی.....
- ۲۸۴..... سوم: حاشیه امیر محمد اشرف عاملی.....
- ۲۸۵..... ۹. حاشیه بر شرح العقائد النفسیه.....
- ۲۸۵..... یکم: حاشیه ابوصلاح بحرانی.....
- ۲۸۶..... دوم: حاشیه عبداللطیف کرمانی.....
- ۲۸۶..... سوم: حاشیه اصفهانی.....
- ۲۸۶..... چهارم: حاشیه ملاصدرا شیرازی.....
- ۲۸۷..... ۱۰. حاشیه بر تهذیب المنطق و الکلام.....
- ۲۸۷..... یکم: حاشیه ملامحمد حسین یزدی بر حاشیه ملاعبدالله.....
- ۲۸۷..... دوم: حاشیه (نامعلوم) بر حاشیه ملاعبدالله.....
- ۲۸۸..... سوم: حاشیه میرزا رضا تجلی اردکانی.....
- ۲۸۸..... چهارم: حاشیه کاتب طریحی بر حاشیه ملاعبدالله.....
- ۲۸۸..... ۱۱. حاشیه بر الهدایة و الوقایه.....
- ۲۸۹..... ۱۲. حاشیه بر شرح فصوص الحکم قونوی.....
- ۲۸۹..... ۱۳. حاشیه قیصری بر شرح فصوص الحکم.....
- ۲۹۰..... ۱۴. حاشیه بر شرح هدایة الحکمة.....
- ۲۹۰..... ۱۵. حاشیه بر تیسیر الوصول.....
- ۲۹۰..... ۱۶. مفتح العلوم.....

۲۹۱	۱۷. الكافية و الشافية
۲۹۱	۱۸. حاشیه بر شرح مختصر
۲۹۲	۱۹. حاشیه بر شرح تجرید
۲۹۲	۲۰. حاشیه شرح مطول
۲۹۳	۲۱. التنقیح فی اصول الفقه
۲۹۳	۲۲. تفسیر کشف
۲۹۳	۲۳. تحریر اقلیدس
۲۹۴	۲۴. تهذیب المنطق و الکلام
۲۹۴	۲۵. فصل الخطاب
۲۹۴	۲۶. تفسیر بیضاوی
۲۹۵	۲۷. تفسیر الكبير
۲۹۵	۲۸. حاشیه بر شرح المواقف
۲۹۶	۲۹. حاشیه بر شرح جدید تجرید
۲۹۶	۳۰. آداب المناظره
۲۹۶	۳۱. حاشیه بر شرح فصوص الحکم
۲۹۶	اهدای آثار علمی عالمان شیعه و اهل سنت به یکدیگر
۲۹۷	۱. تهذیب التاریخ
۲۹۷	۲. کامل بهایی (کامل السقیفه)
۲۹۷	۳. شرح نهج البلاغه
۲۹۸	۴. کتاب ثمره بطلمیوس
۲۹۸	۵. انصاری اصفهانی شافعی
۲۹۸	۶. عرب العُباب الزاخر
۲۹۹	۷. زیج خاقانی
۲۹۹	۸. السَّبْع العَلَوِیَات
۲۹۹	۹. اهدای کتاب المبسوط به شیخ سلیم
۳۰۰	۱۰. اهدای کتاب شرح لمعه به شیخ شلتوت
۳۰۱	۱۱. اهدای کتاب حدیث ثقلین به علمای قاهره
۳۰۲	ارتباطات و مراودات نزدیک علمای شیعه و اهل سنت
۳۰۲	۱. ابن جنی و سید رضی
۳۰۲	۲. اربلی و عظاملک جوینی
۳۰۲	۳. ابن مسکویه و بدیع الزمان

۴. مرادوات اربلی با عالمان اهل سنت ۳۰۳
۵. مرادوات ابن داعی و کاغذی ۳۰۴
- نگارش کتاب براساس درخواست عالمان عامه ۳۰۵
۱. اوصاف الاشراف ۳۰۵
۲. مصباح السالکین ۳۰۵
۳. قواعد المرام فی علم الکلام ۳۰۵
۴. تنقیح المناظر ۳۰۶
۵. المسائل العزّیة ۳۰۶
۶. اجویة مسائل ابن نجم ۳۰۷
۷. ترتیب السعادات ۳۰۷
۸. تذکره ۳۰۷
۹. روضة الاحباب ۳۰۸
- ترجمه ۳۰۸
۱. اصول اقلیدس ۳۰۹
۲. نزهة الارواح و روضة الافراح ۳۰۹
۳. زبدة الحقایق ۳۰۹
۴. ثمره بطلمیوس ۳۱۰
۵. ده قاعده ۳۱۰
۶. منهاج العابدین ۳۱۱
۷. ذخیره الملوک ۳۱۱
۸. تحریر اقلیدس ۳۱۲
۹. حکمت عمادیه ۳۱۲
۱۰. وفيات الاعیان ۳۱۲
- ذیل نویسی ۳۱۳
۱. الصلّة ۳۱۳
۲. الايضاح ۳۱۴
۳. تاریخ جهانگشا ۳۱۵
۴. تجارِبُ الأُمَم و تعاقب الهمم ۳۱۵
- خاتمه و جمع بندی ۳۱۵
۴. نمادهای تعامل غیر علمی علمای شیعه و سنی ۳۱۹

۳۱۹.....	مقدمه
۳۱۹.....	مشارکت و همکاری عالمان شیعه و اهل سنت در امور فرهنگی
۳۱۹.....	۱. سید جمال
۳۲۰.....	الف) تأسیس و پایه‌گذاری مجله عروة الوثقی
۳۲۱.....	ب) انجمن ام القرى
۳۲۲.....	ج) پیشنهاد تأسیس مؤتمری اسلامی در مکه
۳۲۲.....	۲. حسن البناء
۳۲۳.....	۳. علامه قمی و تأسیس دار التقرب المذاهب الاسلامیه
۳۲۶.....	الف) راه‌اندازی نشریه رساله الاسلام
۳۲۸.....	ب) تدریس فقه مقارن در دانشگاه الازهر
۳۳۰.....	ج) فتاوی‌ای جواز عمل طبق مذهب شیعه
۳۳۰.....	یکم: صدور فتوای تاریخی شیخ شلتوت
۳۳۶.....	دوم: فتوای دکتر فرید واصل نصر
۳۳۹.....	د) حجیت سنت نبوی
۳۴۳.....	ه) برگزاری مسابقه علمی در باره امام صادق <small>علیه السلام</small> در قاهره
۳۴۴.....	و) احکام حج طبق مذاهب شش‌گانه
۳۴۴.....	تدریس و همکاری عالمان شیعه و اهل سنت در یک مدرسه خاص
۳۴۵.....	تعامل اجتماعی- مذهبی اندیشمندان شیعه و اهل سنت
۳۴۵.....	۱. عیادت علمای الازهر از علامه قمی
۳۴۶.....	۲. شرکت در مراسم‌های دینی، مذهبی و اجتماعی یکدیگر
۳۴۷.....	سخنرانی مرحوم مجددی در مراسم درگذشت آیت الله حجت <small>رحمته الله</small>
۳۴۸.....	۳. برپایی مراسم یابود به مناسبت رحلت شیخ عبدالمجید سلیم از سوی شیخ محمد صالح حائری مازندرانی
۳۵۰.....	۴. برگزاری مراسم عزاداری ابا عبدالله <small>علیه السلام</small> در روز عاشورا در الازهر مصر
۳۵۰.....	۵. دیدار عالمان شیعه و اهل سنت از مراکز علمی و فرهنگی یکدیگر
۳۵۱.....	۶. بازدید شیخ محمد محمد الفحام از حوزه علمیه قم
۳۵۱.....	۷. دیدارها و ملاقات‌های عالمان شیعه و سنی با همدیگر
۳۵۲.....	الف) ملاقات هیئت علمی الازهر با علمای تهران
۳۵۳.....	ب) دیدار علمای شیعه با علمای الازهر در قاهره
۳۵۴.....	تشکیل مجمع تقرب مذاهب اسلامی در ایران
۳۵۵.....	معرفی مذهب شیعه در مصر با همکاری عالمان شیعه و اهل سنت

- معرفی شیعه از راه انتشارات دارالتقريب ۳۵۵
۱. الحج على المذاهب ۳۵۶
۲. انتشار كتاب مختصر النافع ۳۵۷
۳. انتشار كتاب تذكرة الفقهاء ۳۵۷
۴. حديث ثقلين ۳۵۸
۵. جمع آوری احاديث مورد اتفاق در يك كتاب ۳۵۸
- مراکز و پایگاه‌های تعامل علمی و فرهنگی عالمان شیعه و اهل سنت ۳۶۰
- مراکز دارالتقريب ۳۶۱
- الف) نمایندگی جمعیت تقرب در پاکستان ۳۶۱
- ب) تجمع علمای مسلمان لبنان ۳۶۲
- ج) مجمع تقرب مذاهب اسلامی ۳۶۶
- د) مؤسسه آموزشی و پژوهشی مذاهب اسلامی ۳۶۷
- مشارکت در ساخت و مدیریت مراکز علمی و فرهنگی ۳۶۹
۱. رصدخانه مراغه ۳۶۹
۲. رصدخانه الغ بیگ ۳۷۳
۳. کتابخانه رصدخانه مراغه ۳۷۳
۴. مشارکت در ساخت خانه کعبه ۳۷۴
- خاتمه و جمع‌بندی ۳۷۵
۵. نتیجه‌گیری ۳۷۹
- خاتمه و جمع‌بندی ۳۷۹
- کتابنامه ۳۸۵
- الف) کتاب‌ها ۳۸۵
- ب) مجله‌ها ۴۰۶
- ج) سایت‌ها ۴۰۷

مقدمه

اسلام، دینی است که بر پایه توحید، نبوت، عدل و معاد پایه‌گذاری شده و در دوران تکونش، تاریخ پرفراز و نشیبی را پشت سر گذاشته است و عالمان دین در شکل‌گیری کیفیت این تاریخ، سهمی بسزا داشته‌اند. تمام مذاهب و فرق اسلامی در اعتقاد به اصول اساسی، مشترک‌اند؛ تنها تفاوت در نوع نگرش به این اصول و مسیر استنباط آن است. اصل امامت را نیز شیعه به اثبات رسانده و وجود مقدس ائمه طاهرين علیهم‌السلام و علم و تقوای زبانزد ایشان نزد بسیاری از فرق اهل سنت، نه تنها پذیرفته و ستایش شده، بلکه مورد علاقه وافر ایشان است. اسلام، دینی لبریز از اندیشه و علم و فرهنگ است و عالمان مسلمان، همواره در پی گسترش و نهادینه‌سازی آموزه‌های رفیع دین‌اند. در این میان، تعامل علمای مسلمان در فرق و مذاهب گوناگون، زمینه را برای توسعه و بالندگی این دین در جهان مهیا می‌سازد. نگاشتن موضوعاتی در راستای اثبات پیشینه تعاملی میان علمای فرق و مذاهب، می‌تواند فصلی نو در ارتباط مثبت و سازنده علما باشد؛ زیرا علم، در بستر گفت‌وگو و مبادله اندیشه‌ها قد می‌کشد و بالنده می‌شود. اندیشه تقریب میان مذاهب اسلامی و نزدیک‌سازی اندیشه‌ها، همواره در ذهن عالمان مسلمان وجود داشته است.

عالمان شیعه و اهل سنت در طول تاریخ، همواره با یکدیگر در گفت‌وگو بوده و در بسیاری موارد از کرسی‌های درس یکدیگر بهره می‌برده و در مناظرات و تعاملات علمی از محضر یکدیگر استفاده می‌کرده‌اند. اساساً اسلام، دین گفت‌وگو و تعامل است و این معنا از ابتدای ظهور این مکتب آسمانی، محسوس و روشن بوده است. نبی اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم از ابتدای بعثتش

اساس کار را بر دعوت و گفت‌وگو با ادیان و اقوام مختلف قرار داد و در دوران هجرت، با یهود و نصارا پیمان‌های متعدد بست. از این رو، گفت‌وگو و تعامل، اولین گزینه اسلام بود و جنگ و جهاد با محاربان، تنها زمانی روی می‌داد که پیمان محکم را نقض می‌کردند و تعامل مثبت را بر نمی‌تافتند. در زمان ائمه معصومین علیهم‌السلام نیز که فریق اسلامی در حال شکل‌گیری و گسترش بود، جلوه‌های ارتباط با فریق گوناگون؛ به ویژه در دوره امامان صادقین علیهم‌السلام که کرسی‌های درس و مناظره به‌گونه‌ای گسترده شکل گرفته بود، مشهود بوده است.

پیگیری اندیشه تعامل، در زمانی که تصویر هراسناکی از اسلام در حال نمایش است و اندیشه اسلام‌هراسی در گستره وسیعی در حال اشاعه است، می‌تواند روزنه‌های ارتباط مثبت و گفت‌وگو میان فریق را بگشاید. متأسفانه، تصویری که فریق ضاله‌ای چون وهابیت و گروه‌های تکفیری از اسلام نمایش می‌دهند، تنها نمادی از توحش و افسارگسیختگی جاهلی است و در این موقعیت، یادآوری دوران تعامل و گفت‌وگوی اسلام و احیای سنت تعامل علمی و فرهنگی، می‌تواند فضایی متفاوت و پذیرفتنی ارائه کند.

تعامل عالمان شیعه و اهل سنت در موضوعات مختلفی چون علم و فرهنگ، وجود داشته و هریک از دو نوع تعامل علمی و فرهنگی نیز از طرق و شیوه‌های گوناگون قابل پیگیری است. در کتاب حاضر، اقسام مختلف تعامل در دو حوزه علمی و فرهنگی مورد مطالعه قرار گرفته و ارتباط چشمگیر علما از قرن چهارم تا چهاردهم هجری به تصویر کشیده شده است. در میانه این قرون، عالمان بزرگی چون شیخ مفید، شیخ طوسی، سید مرتضی، سید رضی، ابن شهرآشوب، قطب‌الدین شیرازی، ابن فوطی و فلاسفه و متکلمان بنامی چون میرشریف جرجانی، میرداماد، میرفندرسکی، شیخ اشراق و ملاصدرا حضور داشته‌اند که هریک کتب فراوان در موضوعات مختلف قرآنی، حدیثی، فقهی و فلسفی نگاشته و برخی از آنان، صاحب مکاتب علمی ماندگاری بوده‌اند و در تکران اندیشه علمی خویش از محضر علمای بلاد بهره می‌بردند و از طریق کرسی‌های درس و مناظره، اندیشه خویش را گسترش می‌دادند یا به جرح و تعدیل افکار می‌پرداختند.

در پایان، لازم می‌دانیم مراتب سپاس و قدرانی خویش را از همه عزیزانی که در به ثمر رسیدن این اثر کوشیده‌اند، ابراز کنیم؛ به‌ویژه مسئولان و دست‌اندرکاران پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ و مدیریت محترم پژوهشکده علوم اسلامی، جناب حجت‌الاسلام دکتر عزالدین رضانژاد و ناظر علمی پروژه، جناب حجت‌الاسلام دکتر حسین عبدالمحمدی و کارشناس پژوهش، حجت‌الاسلام آقای مقصود بخشاوند که در طول تدوین اثر ما را مدد رساندند.

حسن احمدیان دلاویز

علی جدید بناب

محمدرضا ضیائی